

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ

ідеї І. Сікорського

ПЕТУХОВА І. О.

УДК 371.26

АКТУАЛЬНІСТЬ дослідження психолого-педагогічної спадщини доктора медицини, педагога І. Сікорського (1842 – 1919) у межах проблеми об'єктивного оцінювання особливостей дитини має велику цінність, оскільки характеризує діяльність українського дослідника як новатора в галузі психолого-педагогічного експерименту, спрямованого на дослідження властивостей дитячої психіки.

Зазначимо, що персоналія Івана Олексійовича, його внесок у розвиток педагогічної науки, праці з психіатрії широко вивчені в роботах вітчизняних істориків педагогіки (Н. Дічек, І. Прудченко, С. Корнєв, Л. Лисенко). Проте необхідно відзначити певні праці, у яких досліджено ідеї психолого-педагогічного дослідження.

Науково-дослідна діяльність ученого в галузі вивчення дитини охоплювала сфери втомлюваності, працездатності, розумової праці, вікової

періодизації, чинників розумового розвитку та причин його відхилення, методів дослідження особистості, які, на нашу думку, варто розглянути окремо.

У 1878 р. український педагог започаткував проведення експериментального дослідження працездатності та втомлюваності в процесі розумової діяльності. На думку І. Сікорського, розумова діяльність включала три складники: 1) *стан вправи*, під час якої розумова працездатність поступово збільшувалася через накопичення обсягу роботи під час кожного наступного часового проміжку; 2) *стан захоплення*, що був результатом безперервної, систематичної та безпомилкової роботи; 3) *стан втоми*, ознакою якого є вповільнення розумової праці, і, як наслідок, поступове зниження темпу роботи [5].

Це дослідження було продовжене масштабним психолого-педагогічним експериментом, спрямованим на визначення особливостей працездатності дітей віком від 6 до 17 років. Експеримент полягав у тому, що учні писали під диктовку вчителя два диктанти (по 15 хвилин кожний): один

зранку, другий – після уроків, о третій годині дня. У процесі дослідження І. Сікорський ураховував:

- можливості швидкого читання;
- здатність швидкого письма під диктовку;
- рахування друкованих літер у рядку по одній, дві, три тощо;
- складання одноцифрових чисел;
- заучування чисел і слів;
- визначення максимальної швидкості ударів монометра, при якому суб'єкт не плутається під час рахування;
- підкреслення відомих літер, наприклад, «с», «р» у друкованій книзі [4, с. 17].

Особливу увагу І. Сікорський звертав не на граматичні помилки (на думку педагога, грамотність письма взагалі не підлягала вимірюванню), а на «описки», що були наслідком неухважності, яка залежала від втомлюваності нервової системи. Зібравши та проаналізувавши всі наявні «описки», учений об'єднав їх у групи: фонетичні описки (заміна і пропуски букв); графічні (зміна зображення букви); психічні (пропуски чи заміна цілих слів) та описки, що не підлягали чіткому визначенню. Результати дослідження, оприлюднені в журналі «Дошкільне виховання» (1911), продемонстрували, що найпоширенішими були фонетичні помилки. Графічні, психічні та описки, що не підлягали чіткому визначенню, у загальній масі становили значно менший відсоток. Диктанти, написані вранці, відрізнялися значно вищим рівнем грамотності порівняно з диктантами, написаними о третій годині дня. Найвищий ступінь розумової працездатності досягався за умови повного занурення й захоплення діяльністю [4]. Варто зазначити, що висновки І. Сікорського залишаються актуальними для сучасної української школи, зокрема для підготовки вчителя до проведення диктанту.

Інша важлива психолого-педагогічна проблематика, яку висвітлював педагог – це проблема розумового розвитку дитини. Досліджуючи причини відхилень, І. Сікорський визначив, що нервово-психічний розвиток залежав від таких аспектів психічного життя, як

воля, розум, почуття. Гармонійний розвиток цих аспектів сприяв цілісному розвитку особистості, тому справа педагога полягає в регулюванні стимулів впливу на особистість дитини через доцільний вибір методів впливу. Для того, щоб виявити відхилення в розумовому розвитку, педагог повинен звернути увагу на фактори, що сприяють відхиленню:

- кількість часу, яку дитина витрачає на спостереження чи розумову працю;
- кількість і якість відпочинку;
- емоційний стан та загальний настрій;
- якість харчування.

Крім педагогічних спостережень за розвитком дитини, варто звертати увагу на помилки в батьківському вихованні. До них віднесено *виховання розслаблювальне*, коли в дитини відсутні вольові стимули, проте надмірна експресивність емоцій та почуттів; *жорстоке виховання*, що полягало в пригніченні волі дитини; *зневажливе виховання*, коли дитина позбавлена справжньої турботи та піклування з боку дорослих. Перераховані вище обставини призводять до вад у формуванні особистості, тому перспективу педагог вбачав у поєднанні зусиль сім'ї та школи [2].

Зауважимо, що І. Сікорським було подано періодизацію дитинства, згідно з якою дитяче життя поділене на вікові етапи:

1. Період першого дитинства (від народження до 7 років);
2. Період другого дитинства (7 – 14 років);
3. Проміжний вік (12 – 15 років);
4. Юність (15 – 20 років).

Для *періоду першого дитинства* основним виховним оточенням була сім'я, оскільки саме вона забезпечувала всебічний індивідуальний розвиток. *Період другого дитинства* характеризувався відносною психічною зрілістю дитини, тому на перший план виступало систематичне навчання. У цей період у дитини найкраще розвинені почуття, дещо гірше – розум та вольові процеси. Пам'ять та довільну увагу варто було тренувати. Психічний стан дитини цього вікового періоду потребував чіткої координації з боку досвідченого педагога, тому саме в цей період сім'я відходила на другий план, поступаючись місцем

шкільному навчанню. *Проміжний вік* характеризувався порівняно сильнішими вольовими процесами, стійкою здатністю до праці та напруженої діяльності, проте моральною нестійкістю. Розумова сфера позбавлена здатності до критичного аналізу та узагальнення. Для *юнацтва* характерні максимальна збудливість когнітивної та емоційно-вольової сфер особистості. Почуття позначені глибиною, щирістю. Воля – рішучістю, сміливістю, незалежністю. Пізнавальні процеси – узагальненням, цілісністю [3]. Вікова періодизація, подана І. Сікорським, залишається актуальною й у сучасних умовах, оскільки основні вікові характеристики, подані професором, не втратили свого значення й сьогодні.

Теоретичні ідеї дослідження дитячої психіки були втілені І. Сікорським у роботі приватного Лікувально-педагогічного інституту для розумово-відсталих і нервових дітей, створеному в м. Києві в 1904 р.

І. Сікорський класифікував ненормальних дітей за:

- розумовими відхиленнями (ідіотизм, слабоумність, розумова відсталість);
- моральними відхиленнями;
- психічними захворюваннями.

Названі вище дефекти визначали в психологічній лабораторії та педагогічній амбулаторії комплексом лікувальних та психолого-педагогічних методів. До *педагогічних методів діагностики* відхилень належали оцінка знань дитини й успішність їх набуття. До *психологічних* – систематичне визначення психічних властивостей і діяльності дітей. Основний практичний прийом, за яким визначалася розумова відсталість чи недорозвиненість, полягав у порівнянні хворої та нормальної дитини. Ці порівняння фіксувались у формі дробу, де чисельник відповідав рокам нормальної дитини, рівної за психічним розвитком, а знаменник – рокам досліджуваної дитини. Таким чином, характеристика 2/9 свідчила про те, що дев'ятирічний хлопчик відповідав за своїм рівнем розумового розвитку дворічній нормальної дитині. За основу розумового розвитку брали психічні процеси (зовнішня увага, мовлення, сприйняття) [1].

Психіатр І. Сікорський закликав до об'єднання зусиль лікарів, психологів та педагогів задля добробуту дитини та їх спрямування на комплексне дослідження природи дитини. Ця теза була оприлюднена в доповіді на засіданні другого з'їзду вітчизняних психіатрів у Києві 8 вересня 1905 р. І. Сікорський зауважив, що виховання й психіатрія мають спільну мету, адже ці дві науки досліджують людську душу, тому потребують усебічної підтримки. «Те, що не дороблене чи погано виконано педагогом, готує підґрунтя для майбутніх профілактичних і лікувальних дій психіатра» [8, с. 3]. Саме тому, на думку дослідника, педагогічне вдосконалення людини – справа психіатра, педагога, лікаря, психолога, спільною метою яких є дослідження психології дитинства та розробка основних стратегій виховання в школі. Основним завданням середньої школи, на думку педагога, є збереження інтелектуального почуття, яке в подальшому сприяє пізнанню істини й робить нестерпним будь-яке незнання. Саме воно спонукає дитину до розумової праці, упорядкування думок, систематизації отриманих знань. Завдання школи – стимулювання розумової та моральної сфер, які повинні постійно працювати, оскільки безперервна робота сприяє вдосконаленню самої роботи. Найвища форма розумової роботи, за І. Сікорським, – це стан захоплення, який є результатом довготривалого привчання до безперервної розумової праці.

Поряд зі спостереженням та експериментальними методами психолого-педагогічної діагностики, особливе місце було відведено біографічному методу, який психіатр називав «психологічною біографією», що є внутрішньою частиною людської душі, яка описує психологічний погляд на життя людини й роз'яснює значення дитячих років для подальшого життя [7].

Не оминув увагою педагог і антропометричні прийоми дослідження, зокрема таблиці Біне, що вказували на відповідність між біологічним віком та відповідними параметрами росту, розмірів голови та були застосовані в психіатром для роботи в Лікувально-педагогічному інституті.

**Таблиця Біне, що вказує на вимірювання зросту тіла і розмірів голови
в дошкільний і шкільний період**

Роки	4	6	8	10	12	14	16	18
Зріст (см)	98	108	121	130	143	143	170	174
Продольний діаметр голови (мм)	170	174	175	177	182	185	188	190
Поперечний діаметр голови (мм)	141	142	145	146	148	150	152	156
Лобний діаметр найменший (мм)	96	98	100	101	104	106	108	110

Важливим внеском у проблему вивчення дитячої особистості стала розробка комплексного плану дослідження психічного стану дітей, що охоплювала дослідження:

- інстинктів як психічних актів, що забезпечують життєдіяльність організму й розвиваються раніше свідомості;
- волі й рухів як передумови виконання цілеспрямованої діяльності;
- розуму, пам'яті, кмітливості як психічних процесів, які забезпечують якість загального розумового розвитку;
- почуттів;
- складних душевних станів особистості [6, с. 3].

Кульмінацією психолого-педагогічних поглядів І. Сікорського стало створення Фребелівського педагогічного інституту (1907), у межах якого здійснювали фахову підготовку працівників для роботи з дітьми. Відповідно до навчального плану, в інституті викладали такі дисципліни, як «Психологія з викладом основ вчення про душу дитини», «Педагогіка», «Анатомія і фізіологія людини з більш детальним викладом вчення про нервову систему, із включенням елементарних відомостей про її патологію», «Гігієна: основні відомості із зверненням особливої уваги на гігієну дитячого віку», «Відомості про догляд за хворими дітьми», «Вступ до експериментальної дидактики», «Школотзнавство», «Історія педагогіки», «Душа дитини», «Вчення про дітей, важких у виховному відношенні» тощо. У 1908 р. було засновано Київське Фребелівське товариство, у 1911 р. – відкрито кабінет експериментальної психології для систематичних медико-педагогічних досліджень дітей.

Отже, неоціненним став внесок І. Сікорського в розвиток психолого-педагогічного тестування на теренах сучасної України. Ретроспективний аналіз опрацьованої літератури дозволяє нам стверджувати, що завдяки науковим розвідкам українського педагога було досліджено основні проблеми дитячої психіки, зокрема причини працездатності та втоми (1878), виявлено спектр причин відхилень розумового розвитку (1884), сформовано вікову періодизацію із визначенням особливостей дитячої психіки в кожному віковому періоді (1901), створено Лікувально-педагогічний інститут для роботи з розумово відсталими й нервовими дітьми (1904), організовано Фребелівський інститут, що займався фаховою підготовкою педагогічних кадрів (1907), подано план дослідження психічного стану дитини (1912). Ми погоджуємося з думкою сучасного дослідника історії педагогіки Н. Дічек, що до переліку перших дослідників дитячої психіки О. Нечаєва, Г. Россолімо, О. Лазурського, В. Кашенка варто додати І. Сікорського, проте вважаємо, що ім'я українського педагога повинно бути в цьому переліку першим, оскільки хронологічний підхід дозволяє стверджувати, що експериментальна діяльність українського дослідника мала порівняно ранній характер, тому саме погляди І. Сікорського стали вирішальними в подальшому формуванні експериментальних поглядів його російських колег. Уважаємо за необхідне відзначити той факт, що на сьогодні педагогічна спадщина українського дослідника І. Сікорського залишається актуальною й потребує докладного вивчення.

Література

1. **Врачебно-педагогический Институт** для умственно недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорской в Киеве. Отчет о деятельности за 1905 и 1906 годы. – Киев : Литотипография т-ва И. И. Кушнерев и К., 1906. – 57 с.

2. **Сикорский И.** Воспитание в возрасте первого детства / И. Сикорский. – СПб., 1884. – 203 с.

3. **Сикорский И.** Душа ребенка / И. Сикорский. – СПб., 1901. – 104 с.

4. **Сикорский И.** Об умственном труде и нравственном развитии в связи с здравоохранением в средней школе / И. Сикорский // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 1. – С. 16 – 20.

5. **Сикорский И.** О явлениях утомления при умственной работе у детей школьного возраста / И. Сикорский // Сб. науч.-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены : в 5-ти кн. – К. : Типогр. С. В. Шульженко, 1900. – Кн. 3. – С. 42.

6. **Сикорский И.** План исследования психического состояния детей / И. Сикорский // Дошкольное воспитание. – 1912. – № 1. – С. 2 – 14.

7. **Сикорский И.** Психологическое значение детства и дошкольного периода / И. Сикорский // Дошк. воспитание. – 1911. – № 1. – С. 6 – 8.

8. **Сикорский И.** Психологические основы воспитания и обучения // Речь, произнесенная в торжественном заседании Второго съезда отечественных психиатров в Киеве профессором психиатрии при Университете св. Владимира И. Сикорским. – Типография Кушнерев и К., 1905. – 28 с.

* * *

Петухова І. О. Експериментально-педагогічні ідеї І. Сікорського

У статті на основі аналізу психолого-педагогічної спадщини І. Сікорського розкрито

основні погляди педагога на проблеми дослідження дитячої особистості. Автором виділено провідні положення вченого, які він уважав найбільш впливовими та вагомими в процесі диференціації дитячої психіки. Також подано загальну характеристику поглядів І. Сікорського на причини відхилень розумового розвитку.

Ключові слова: працездатність, утомлюваність, розумова діяльність, методи діагностики, вікова періодизація.

Петухова І. А. Експериментально-педагогічні ідеї І. Сікорського

В статті на основі аналізу психолого-педагогічного насліддя І. Сікорського раскрыты основные взгляды на проблемы исследования детской личности. Автором выделены основные положения ученого, которые он считал наиболее влиятельными и весомыми в процессе дифференциации детской психики. Также подано общую характеристику взглядов І. Сікорського на причини отклонений в умственном развитии.

Ключевые слова: работоспособность, утомляемость, умственная деятельность, методы диагностики, возрастная периодизация.

Petukhova I. O. Experimental and Educational Ideas of I. Sikorsky

The analysis of the psychological and pedagogical heritage of I. Sikorsky presented in the article reveals the major views regarding the research into the child's personality. The author outlines the approaches that the scientist considered the most influential and weighty in the process of differentiation of the child's psychological make-up. The article also features a general description of I. Sikorsky's views on the causes of mental deviations.

Key words: working capacity, fatigability, intellectual work, methods of diagnostics, stages of development.

*Стаття надійшла до редакції 27.12.2011 р.
Прийнято до друку 30.03.2012 р.*